

Vatandaşlık Yaklaşımları

Vatandaşlık Bilinci Karma Araştırma Örneği

Fatma ÜNAL

Doç. Dr. Fatma ÜNAL

VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI Vatandaşlık Bilinci Karma Araştırma Örneği

ISBN 978-605-69916-3-9

DOI 10.14527/9786056991639

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarına aittir.

© 2019, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınev**idir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Aralık 2019, Ankara

Yayın-Proje: Şehriban Türüldür
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

Doç. Dr. Fatma ÜNAL

Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesinde 1978 yılında doğdu. İlkokulu Mustafacık İlkokulu'nda, ortaokulu Şereflikoçhisar Ortaokulu'nda, liseyi Şereflikoçhisar Sağlık Meslek Lisesi'nde, üniversite lisans öğrenimini Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi'nde tamamladı. Sosyal Bilgiler öğretmenliğine 2000 yılında Bursa ili Karacabey İlçesi Bakırköy İlköğretim Okulu'nda başladı. Ankara ili Sincan, Akyurt, Çubuk, Keçiören ve Yenimahalle ilçelerinde çeşitli ortaokullarda sosyal bilgiler öğretmenliği ve liselerde tarih ve coğrafya öğretmenliği yaptı. 2004-2012 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı merkez teşkilatında Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, İlköğretim Genel Müdürlüğü, Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü, EARGED, EĞİTEK gibi birimlerde öğretim programı hazırlama, ders kitabı yazımı ve inceleme, harita vb. materyal hazırlama, Dünya Bankası ve Avrupa Birliği Projeleri, öğretmen yeterlilikleri, öğretmen eğitimi gibi alanlarda alan uzmanı olarak çalıştı. 2003 yılında Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği yüksek lisans programından mezun olarak "Bilim uzmanı" unvanı aldı. 2008 yılında Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Ana Bilim Dalından mezun olarak "Doktor" unvanını aldı. Bunun yanında 2019 yılında ikinci bir alanda olmak üzere, Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitimde Program Geliştirme Ana Bilim Dalından mezun olarak ilgili alanda "Bilim uzmanı" unvanını aldı. 2012 yılında Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalında Öğretim üyesi /Yrd.Doç.Dr. olarak göreve başladı. Doçent unvanını 2016 yılında alan Ünal, hâlen Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalında Öğretim üyesi/Doçent Dr. olarak görevini sürdürmektedir. Sosyal bilgiler öğretimi, vatandaşlık eğitimi, hayat bilgisi öğretimi, tarih öğretimi, hukuk ve adalet, değerler eğitimi, beceri eğitimi, öğretmen yetiştirme, hayat boyu öğrenme, program geliştirme alanlarında ulusal ve uluslararası alanda yayımlanmış makale, kitap, bildirisi bulunan Ünal, evli ve bir çocuk annesidir.

ÖN SÖZ

Vatandaşlık eğitimi, eğitimcilerin ve devletlerin belirledikleri amaçlar doğrultusunda başarılı olmak istedikleri temel alanlardan biridir. Kısaca iyi ve bilinçli vatandaş yetiştirmek ise vatandaşlık eğitiminin temel amacını oluşturmaktadır. Eğitim kademesi ayırt edilmeksizin tüm eğitim alanlarının, toplumun ve devletin vatandaşlık eğitiminin bu amacını gerçekleştirmeye katkıda bulunduğu ölçüde bir başarıdan söz edilebileceği unutulmamalıdır. Vatandaşlık eğitimi, sadece bir ders olmaktan öte çok daha kapsamlı ve uzun vadeli bir yatırımdır. Sürdürülebilir demokratik bir toplumun devamlılığının sağlanabilmesi ve bir devletin ilebet var olmasının gerçekleştirilebilmesine yönelik, vatandaşlık eğitimine ilişkin araştırmaların, uygulamaların ve yatırımların önemli bir katkıda bulunacağı muhakkaktır.

“Vatandaşlık Yaklaşımları” adlı bu eserin ilk bölümünde; vatandaş, vatandaşlık, vatandaşlık bilinci, vatandaşlık eğitimi ve Türkiye’de vatandaşlık eğitimine ilişkin alanyazından ve araştırmacının mesleki tecrübesine dayanarak oluşturduğu açıklamalara yer verilmiştir. Özellikle Türkiye’de vatandaşlık eğitimi konusu, Osmanlı’dan günümüze (2019 yılına) kadar olan dönemde, kesintisiz bir şekilde, değişim ve süreklilik dikkate alınarak eğitim, öğretim programı ve uygulamalar bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye’de vatandaşlık eğitimi konusunun; bundan sonra yapılacak araştırmalarda, araştırmacı ve eğitimcilere sürecin anlaşılmasına yönelik katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Eserin ikinci bölümünde; alanyazında çok farklı dönem, yer, eğitim sistemi ve bilimsel çalışmalarda genellikle ayrı ayrı ya da birkaçının bir arada yer aldığı vatandaşlık yaklaşımlarına ilişkin ayrıntılı açıklamalar ve tartışmalar sunulmaya çalışılmıştır. Vatandaşlık yaklaşımları tanımlamasına ilişkin alanyazında genel bir mutabakat sağlanamamış olsa da; kimi zaman vatandaşlık yaklaşımı kimi zaman vatandaşlık anlayışı kimi zaman da uygulama adı ya da sınıflandırması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eserde aktif, anayasal, Avrupa Birliği, çok/çifte, çokkültürlü, demokratik, dijital, ekolojik/çevresel, etkin, feminist, kozmopolit/dünya, küresel, sosyal, statü ya da uygulama, ulusal, ulus ötesi ve ulus sonrası vatandaşlık yaklaşımlarına yer verilmiş, bunlarla ve alanyazında nadiren kullanılan diğer vatandaşlık yaklaşımları karşılaştırılarak güncel tartışmalar ortaya konulmuştur.

Eserin üçüncü bölümünde ise vatandaşlık bilincine yönelik karma araştırma modelinin kullanıldığı örnek bir çalışmaya yer verilmiştir. Bölümde; nicel ve nitel verilerin birlikte kullanıldığı karma modellerle yapılan bir araştırmanın bilimsel araştırma basamakları dikkate alınarak sunumu yer almaktadır. Bunun yanında araştırma kapsamında geliştirilen “Vatandaşlık Bilinci Ölçeği” ve diğer veri toplama araçlarıyla toplanan veriler alanyazındaki diğer araştırma sonuçları ile karşılaştırılarak araştırmacılara ve eğitimcilere öneriler sunulmuştur.

“Vatandaşlık Yaklaşımları” adlı bu eserin; vatandaşlık eğitimi ve sosyal bilgiler başta olmak üzere konuyla ilgili disiplin alanlarında çalışan araştırmacılara, eğitimcilere katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Bunun yanında lisans ve lisansüstü öğrencilerin konuyla ilgili derslerinde ve çalışmalarında bilimsel bir kaynak olarak kullanmaları, eserde yer alan Vatandaşlık Bilinci Ölçeği ve sonuçlarından yararlanılarak vatandaşlık bilinci ve eğitimine ilişkin daha kapsamlı araştırmaların yapılmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

Vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi alanında çalışmalar yapmam için beni yönlendiren ve cesaretlendiren Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi öğretim üyelerine, bir tez olarak sunduğum bu çalışma sürecinde emeğini ve desteğini hiç esirgemeyen Prof. Dr. Sayın Çetin SEMERCİ’ye, çalışmanın bir kitap olarak sunulması konusunda beni cesaretlendiren Prof. Dr. Sayın Bahri ATA’ya ve Prof. Dr. Sayın Ahmet DOĞANAY’a, araştırma sürecinde değerli görüşleriyle destek veren tüm uzmanlara, araştırmanın veri toplama sürecinde desteklerini esirgemeyen Bartın İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve bağlı tüm okul müdürlüklerine, öğretmenlere ve sevgili öğrencilerimize teşekkür ediyorum.

Benim bugünlere gelmemde emeği olan tüm öğretmenlerime, meslektaşlarıma, aileme, desteğini hiç eksik etmeyen kıymetli eşim Mehmet ÜNAL’a, bana çalışabilme fırsatı veren ve anlayışını esirgemeyen oğlum Osmangazi’ye çok teşekkür ediyorum.

Doç. Dr. Fatma ÜNAL

Aralık, 2019

drfatmaunal@gmail.com

fatmaunal@bartin.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Ön Söz..... v

1. BÖLÜM

VATANDAŞLIK VE EĞİTİMİ

Vatandaş.....	2
Vatandaşlık.....	4
Vatandaşlık Bilinci.....	8
Vatandaşlık Eğitimi	10
Türkiye’de Vatandaşlık Eğitimi	13

2. BÖLÜM

VATANDAŞLIK YAKLAŞIMLARI

Aktif Vatandaşlık	22
Anayasal Vatandaşlık	24
Avrupa Birliği Vatandaşlığı	25
Çok/Çifte Vatandaşlık	27
Çokkültürlü Vatandaşlık	28
Demokratik Vatandaşlık	29
Dijital Vatandaşlık	31
Ekolojik/Çevresel Vatandaşlık	32
Etkin Vatandaşlık	33
Feminist Vatandaşlık	35
Kozmopolit Vatandaşlık/Dünya Vatandaşlığı	37
Küresel Vatandaşlık	38
Sosyal Vatandaşlık	40
Statü ya da Uygulama (Practice) Vatandaşlık.....	43
Ulusal Vatandaşlık	44
Ulus Ötesi (Transnational) ve Ulus Sonrası (Postnational) Vatandaşlık	46
Vatandaşlık Yaklaşımları ve Tartışmaları	47

3. BÖLÜM

VATANDAŞLIK BİLİNCİ ARAŞTIRMASI

Giriş.....	51
Yöntem.....	55
Bulgular	86
Sonuçlar, Tartışma ve Öneriler	121
Kaynakça.....	137
Ekler	157

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Bartın İlinde Öğrenim Gören Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Dağılımı.....	60
Tablo 2. Örneklemde Yer Alan Öğrencilerinin Dağılımı.....	62
Tablo 3. Öğrencilerin Anne ve Baba Eğitim Düzeyi Dağılımı	62
Tablo 4. Vatandaşlık Bilinci Ölçeği'nin Madde Havuzu	65
Tablo 5. Ölçek Geliştirme Çalışmasına Katılan Öğrencilerinin Dağılımı	67
Tablo 6. Özdeğer ve Kriter Değer Karşılaştırması.....	69
Tablo 7. Ölçeğin Faktör Yükleri, Oransal Ortak Etken Varyans Değeri ve Madde Toplam Korelasyonları.....	70
Tablo 8. VBÖ Alt Boyutlarının Korelasyonları	72
Tablo 9. Araştırmacılar ve Önerdikleri Uyum İndeksleri	74
Tablo 10. Araştırmacılara Göre İndekslerin Aralık Değerleri.....	75
Tablo 11. Model Uyum İndekslerinin İyi Uyum ve Kabul Edilebilir Değerleri	76
Tablo 12. VBÖ modeli Uyum İndeksleri ve Karşılaştırılması	76
Tablo 13. VBÖ Modeli Faktör Yüğü, t ve R ² Sonuçları	77
Tablo 14. VBÖ Normallik Testi Sonuçları.....	80
Tablo 15. Kişisel Bilgi Formundaki Soruların Derece, Puan ve Düzey Dağılımı.....	80
Tablo 16. VBÖ Derece, Puan ve Düzey Dağılımı.....	81
Tablo 17. Görüşme Yapılan Öğrencilerinin Dağılımı.....	83
Tablo 18. Öğrencilerin Hak, Sorumluluk ve Katılım Durumlarına İlişkin Betimsel Sonuçlar	87
Tablo 19. VBÖ'ne İlişkin Betimsel Sonuçlar	87
Tablo 20. Cinsiyete Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	88
Tablo 21. Cinsiyete Göre, Vatandaşlık Bilinci Alt Boyutları Puanlarının Mann Whitney U Testi Sonuçları	89

Tablo 22. Okula Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	90
Tablo 23. Okul Türüne Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Mann Whitney U Testi Sonuçları.....	91
Tablo 24. Okulun Yerine Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	91
Tablo 25. Okulun Yerine Göre, Vatandaşlık Bilinci Alt Boyutları Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	92
Tablo 26. Anne ve Baba Eğitim Düzeyine Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	93
Tablo 27. Haklarını Kullanma Durumuna Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	93
Tablo 28. Sorumluluklarını/Görevlerini Yerine Getirme Durumuna Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	94
Tablo 29. Ailede Karar Alma Süreçlerine Katılma Durumuna Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	94
Tablo 30. Okulda Karar Alma Süreçlerine Katılma Durumuna Göre, Vatandaşlık Bilinci Puanlarının Kruskal Wallis H Testi Sonuçları.....	95
Tablo 31. Değişkenlerin İlişkilerini Gösteren Spearman Sıra Farkları Korelasyon Matrisi.....	96
Tablo 32. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “İyi Vatandaş Denildiğinde Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	97
Tablo 33. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin “İyi Vatandaş Denildiğinde Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	97
Tablo 34. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin “İyi Vatandaş Denildiğinde Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	98
Tablo 35. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “Hak Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	99
Tablo 36. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin “Hak Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	100
Tablo 37. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin “Hak Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	101
Tablo 38. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin Hak Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	102
Tablo 39. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin Hak Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	103
Tablo 40. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin Hak Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	103
Tablo 41. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “Sorumluluk Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı.....	104

Tablo 42. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin Sorumluluk Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı	105
Tablo 43. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin Sorumluluk Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	105
Tablo 44. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin Sorumluluk Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	106
Tablo 45. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “Katılımcılık Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	107
Tablo 46. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin “Katılımcılık Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	107
Tablo 47. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin “Katılımcılık Kavramından Ne Anlıyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	108
Tablo 48. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin Katılımcılık Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı	108
Tablo 49. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin Katılımcılık Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	109
Tablo 50. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin Katılımcılık Kavramıyla İlgili Verdikleri Örneklerle İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	109
Tablo 51. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “Bilinçli Bir Vatandaşın Neleri Bilmesi ve Yapması Gerektiğini Düşünüyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	110
Tablo 52. Okul Türüne Göre, Öğrencilerin “Bilinçli Bir Vatandaşın Neleri Bilmesi ve Yapması Gerektiğini Düşünüyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	111
Tablo 53. Okulun Yerine Göre, Öğrencilerin “Bilinçli Bir Vatandaşın Neleri Bilmesi ve Yapması Gerektiğini Düşünüyorsunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	111
Tablo 54. Cinsiyete Göre, Öğrencilerin “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne Karşı Bir Aidiyetlik ve Bağlılık Hissediyor Musunuz?” Sorusuna Yönelik Cevaplarının Dağılımı	113
Tablo 55. Öğrencilerin Hak İhlaliyle İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı.....	114
Tablo 56. Öğrencilerin Haklara Saygıyla İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı	115
Tablo 57. Öğrencilerin Hayvanlara Yardım Etme Sorumluluğuyla İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı	116
Tablo 58. Öğrencilerin Annenin Sorumluluğuyla İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı	117
Tablo 59. Öğrencilerin Seçimlere Katılmayla İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı	118
Tablo 60. Öğrencilerin Sivil Topluma Yardıma Katılımla İlgili Metne İlişkin Cevaplarının Dağılımı	119

1. BÖLÜM

VATANDAŞLIK VE EĞİTİMİ

Eğitim, en iyi ve en bilge ebeveynlerin çocukları için istediklerini tüm toplum için istemek olarak düşünüldüğünde; toplumun bir arada huzur içinde yaşamasını isteyen ve ilelebet var olma mücadelesi veren devletler için de iyi vatandaş yetiştirmek eğitimin temel amacını oluşturur. Devlet ya da toplumun/topluluğun vatandaşlık anlayışlarına göre değişen ve çeşitlilik arz eden iyi vatandaş tanımının başlangıç noktasını birey ile devlet ya da toplum/topluluk arasındaki hukuki ya da sosyal bağ oluşturur. Bu bağ; kimi zaman hukuki anlamda bireyin bir devlete bağlılığını gösteren bir vatandaşlık kimliği ile somutlaşırken kimi zaman bireyin duygu ve düşünce anlamında ait olduğunu hissettiği duruma işaret eder. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşlık kimliğine sahip olan bir birey hukuken bu devlete vatandaşlık bağı ile bağlıdır. Kadına karşı her türlü ayrımcılığa karşı çıkan bir anlayışla toplumsal cinsiyet eşitliği ve adalet savunucusu olan bir bireyin ise duygu ve düşünce boyutuyla feminist vatandaşlık bağına sahip olduğu söylenebilir. Bu vatandaşlık bağı, resmi vatandaşlık kimliğinden ziyade bir duygu ve düşünce bağlılığını gösterir. Vatandaşlık bağı; resmi ya da resmi olmayan bir tabiiyeti, uyruğu gösteren ve vatandaşlığın kimlik boyutunu oluşturan birincil ögesidir. Vatandaşlığın kimlik boyutu birey için her zaman ait olma duygusunu içermeyebilir.

Vatandaşlığın kimlik boyutu dikkate alındığında; vatandaşlık aslında bir ayrıcalık olup haklar mücadelesinin bir sonucudur. Bu anlamda vatandaşlığın ikinci boyutunu hak ve özgürlükler oluşturur. Hak ve özgürlüklerini talep eden bireyin karşısına ise vatandaşlığın üçüncü boyutunu oluşturan yükümlülükler yani diğer bir deyişle sorumluluklar çıkar. Haklarını, sorumluluklarını yerine getirmesi karşılığında kullanan ya da kullanmaya çalışan birey, ister pasif ister aktif ister etkin bir vatandaş olsun, yaşama ve tüm karar alma süreçlerine katılmak durumundadır. Yirmi birinci yüzyılda daha yüksek sesle dile getirilen, eyleme geçen ve etkin vatandaşın sahip olması istenilen katılımçılık ise vatandaşlığın son boyutunu oluşturur. Vatandaşlığın kimlik, haklar, sorumluluklar ve katılımçılık boyutlarını içeren bir eğitim ise sürdürülebilir demokratik bir toplum, bir yaşam ve/veya bir devlet için zorunluluktur.

Vatandaşlık eğitiminin amacı; vatandaşlığın tüm boyutlarını (kimlik, haklar, sorumluluklar, katılımcılık) kapsayacak şekilde, bilgi, beceri, değer ve tutumlara ilişkin eyleme geçmeyi de içeren vatandaşlık bilincine sahip iyi vatandaşlar yetiştirmektir. İyi vatandaş yetiştirme sorumluluğu hem aileye hem okula hem de topluma aittir. Bunun yanında devletler, özellikle okullara bu sorumluluğu yükleyerek kendi geleceklerini garantiye almak eğiliminde olmuşlardır. Vatandaşlık; okullarda bazen bir ders bazen tüm derslerle ilişkilendirilen disiplinlerarası bir yaklaşım bazen ara disiplin bazen de bunların birkaçının ya da hepsinin bir arada kullanıldığı bir eğitim şeklinde verilmektedir.

Vatandaşlık eğitimi, hem devletlerin hem Avrupa Birliği gibi toplulukların hem de eğitimcilerin temel meselelerinden biri olmuş ve olmaya devam etmektedir. Alanyazında vatandaşlığın felsefi, sosyolojik ve hukuki yönlerine ilişkin birçok araştırma olduğu gibi, vatandaşlık eğitiminin bilgi, kavram, öğretim materyali, öğrenme-öğretme yöntemlerine yönelik de çok fazla sayıda araştırma vardır. Ancak vatandaşlığın tüm boyutlarını kapsayan vatandaşlık bilinci ile ilgili yapılmış araştırma oldukça azdır. Bu bölümde vatandaş ve vatandaşlık kavramları ile vatandaşlık bilinci, vatandaşlık eğitimi ve Türkiye’de vatandaşlık eğitimi kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

Vatandaş

Toplumlar; kendilerini oluşturan bireylerin iyi olmasını, topluma uyum sağlamasını ve toplumun devamlılığına katkıda bulunmasını isterler. Bu istek, bireylerin hak ve sorumluluklarının bilincinde olmasıyla gerçekleşebilir. Hablemitoğlu ve Özmete’ye (2012) göre, insanların yerleşik hayata geçerek dünya üzerinde ilk şehirleri/devletleri oluşturmaya başladığı dönemlerden itibaren, toplumla uyumlu ve toplumda kendi üzerine düşeni yapacak sorumluluk anlayışına sahip iyi bireylerin yetişmesi toplumların en önemli hedefi olmuştur. Sarıbay’a (1992) göre, vatandaş kavramı bu anlayış doğrultusunda tanımlandığında “bir siyasi topluluğun üyesi olan birey” olarak ifade edilebilir.

Vatandaş kavramı, kökeni Antik Yunan uygarlığında city (kent/şehir) kelimesinden türetilen citizen sözcüğünün karşılığıdır (Dahl, 1993). Vatandaş ya da İngilizce olarak citizen, Fransızca citoyen, citèden ya da citède oturan ve buradaki bazı haklardan faydalanan insanlar anlamına gelir (Kadioğlu, 2008, 22). Antik Yunan’da kent; ekonomik, dini, askeri ve siyasal bir birim olarak ortaya çıkan, yasalarla yönetilen bir toplum ve hukuk devletinin başlangıcı olarak görüldüğü gibi, vatandaş düşüncesinin de başlangıcı olarak kabul edilir (Ignatief, 1995, 25). Antik Yunan’da özgür yetişkin erkekler vatandaş olarak kabul edilmiş, kadınlar, çocuklar, yaşlılar,

köleler ve yabancılar bu kapsam dışında tutulmuştur (Özkazanç, 2009, 250). Çünkü vatandaş sözcüğü, aynı zamanda kent yönetimine ve kentin gelişimine katkıda bulunacak bireyleri kastetmektedir. Antik Yunan'da vatandaş olmak herkese açık bir hak değil, aksine bir tür imtiyaz sahibi olmak anlamına geliyordu (Üstel, 1999). Bu bağlamda, Bała (2015, 21) göre, vatandaş hukuken devlet işlerine müdahale etme hakkı bulunan kişidir. Antik Yunan şehir devletlerinde yaşayan hür erkekler dışında kalanlar halk olarak nitelendirilirken, bir hak olarak verilen vatandaşlık hür erkeklere bugünkü anlamda sorumlu vatandaş yükümlülüğünü getirmiştir.

Schnapper'a (1995, 50) göre, Romalılarla birlikte vatandaşlar, kentin mensubu olarak değil, hukukun öznelere olarak tanımlanmaya başlamıştır. Bu aşamada vatandaş, bazı hakları da içeren yasal bir statüye dönüşerek kavramsallaşmıştır. Ayrıca Antik Yunan'daki anlayıştan farklı olarak herkese açık, daha evrensel ve kısmen eşitlikçi bir anlama kavuşmuştur.

Ortaçağın ilk dönemlerinde Hristiyanlığın yayılışı ile birlikte vatandaş din ya da feodal yapının burjuvalarının devamlılığını güvence altına alan bireye dönüşmüştür. Polat'a (2011, 131) göre, bu dönemde katılım, ortaklık, eşitlik, topluma aidiyet, devlete hizmet gibi değerler önemini yitirmiş ve vatandaşlık içe dönük (pasif) bir hayat tarzı olarak gelişmiştir. On üçüncü yüzyılda monarşik devletlerin, feodal yapıların, kilisenin, dünya imparatorluk fikirlerinin öneminin azalmasıyla vatandaş kavramı, tekrar siyasi bir anlam kazanmış, vatanın kutsal olduğu anlayışıyla ve millet olgusuyla yeni bir dönüşüm yaşamıştır. Vatandaş kavramı, Fransız İhtilali, Aydınlanma Çağı ile birlikte antik çağdan daha farklı, daha eşitlikçi, hak ve sorumluluk dengesini ön plana çıkaran bir anlama kavuşmuştur.

Crick (2007, 243) "vatandaşın, bir devletin yönetimi altında yaşayan, yasalarla hem hakları hem de görevleri olan birey" olduğunu belirtmiştir. Vatandaş, bir devletin sınırları içinde yaşayan, devletin kendisine sağladığı medeni ve siyasi hakları kullanan ve bunun karşılığında devletin kanunlarına uyan, devlete karşı sorumluluklarını yerine getiren ve gerektiğinde o devleti savunma yükümlülüğü altına giren kişidir (Töre, 2017, 557).

Vatandaş kavramı Antik Çağ'dan günümüze, yönetim biçimleri, toplumsal değişimler, gelişmeler ve etkileşimler, bilim ve teknolojiye ilerlemeler ile hem içerik hem de yaşam açısından dar anlamından sıyrılmıştır. Günümüzde bu kavram, ister liberal/bireyci ister cumhuriyetçi yaklaşımda farklı içeriklerde kullanılsa bile, toplumun ve siyasi sisteminin devamlılığında merkezi konumdadır. Bu bağlamda modern vatandaşlık anlayışlarına göre değişen kapsamda olmakla birlikte; vatandaş; bilgi, beceri, değer, olumlu tutum ve katılımcılık niteliklerine sahip etkin bireydir.

Vatandaşlık

Vatandaşlık kavramı da ilk olarak Antik Yunan'da şehir-devletlerde gündeme gelmiş, vatandaşlığa ilişkin ilk tartışmalar Aristo'nun "Politics" başlıklı eserinde yer almıştır (Heater, 1990). Buna göre vatandaşlık, kamusal alana katılım yoluyla elde edilen bir erdemdir. Vatandaşlık kavramının milli kimlik ve milliyet ile birlikte kullanılır olması ise Fransız İhtilali sonrasıdır. Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan fikir akımlarında millet, devlet egemenliğinin kaynağı olarak gösterilmiştir. Heater'e (1990, 238) göre, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde egemenlik ilkesinin temel dayanağının millet olduğu ifadesi de bu süreçten etkilenerek ortaya çıkmış ve vatandaşlık önemli bir hak olarak görülmeye başlanmıştır. Nitekim günümüzde ulusal, bölgesel ve uluslararası insan hakları ile ilgili hukuk metinlerinde vatandaşlık tüm bireyler için temel bir hak olarak telakki edilmektedir¹.

Fransız İhtilali, Aydınlanma Çağı ve sonrasındaki özellikle insan haklarına yönelik fikirler ve hukuk metinleri ile vatandaşlık, kişinin devletten haklarını talep etmesi ve bunun karşılığında sorumluluklarını yerine getirmesini öngören bir statüye kavuşmuştur. Bu statünün getirdiği vatandaşlık anlayışının temelinde ise pasif ve sorumlu vatandaş vardır. Pasif sorumlu vatandaşlıktan hak temelli katılımcı vatandaşlığa dönüşüm yirminci yüzyılda hız kazanmıştır. Özellikle bireysel özgürlük ve adalet hakkı gibi medeni haklar, siyasi güce katılma ve karar verme gibi siyasi haklar, iktisadi refaha ortak olma gibi ekonomik haklar, toplumsal mirası paylaşma ve sürdürülebilir bir yaşam için çevre hakkı gibi sosyal haklar vatandaşlık anlayışının gelişimine ve kapsamına önemli katkıda bulunmuştur.

Vatandaşlık genel olarak, kişi ile devlet arasındaki hukuki ve siyasi karşılıklı bir bağ olarak tanımlanan son derece dinamik bir kavramdır. Zamana ve mekâna göre değişmekte, sürekli gelişmektedir. Vatandaş daha çok politik süreçte rol oynarken vatandaşlık özellikle yirminci yüzyılda ulusal kimlik ve millet kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Wiener'e (1998) göre vatandaşlık, vatandaş ile yönetim veya topluluğun geneli arasındaki kurumsallaşmış karşılıklı ilişkilerin meydana geldiği ortam iken; Lawson ve Scot'a (2002) göre vatandaşlık, politik yaşama katılım, top-

1 Bakınız. 1930 Vatandaşlık Kanunlarının Çatışmasıyla İlgili Sorunlar Hakkında La Haye Sözleşmesi, 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, 1951 Mültecilerin Hukuki Duruma İlişkin Cenevre Sözleşmesi, 1954 Vatansız Kişilerin Statülerine İlişkin Sözleşme, 1957 Evli Kadınların Vatandaşlığı Hakkında Sözleşme, 1961 Vatansızlığın Azaltılmasına İlişkin Sözleşme, 1966 Medeni ve Siyasi Haklara Dair Uluslararası Sözleşme, 1969 Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi, 1972 Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Uluslararası Sözleşme, 1979 Kadınlara Karşı Her Çeşit Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme, 1990 BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1991 Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Korunmasına Dair Sözleşme, 1997 Avrupa Vatandaşlık Sözleşmesi, 2007 Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme gibi.

lumsal değerleri yaşatma, hak ve sorumlulukları kabul etme, aidiyet duygusu ve kimlik, yönetim süreçlerine katılım öğelerini içerir.

Vatandaşlık, siyasi bir katılım biçimi olarak ilk uygulama fırsatını Antik Yunan kent devletlerinde bulmuş olsa da, bu dönemde bile eşitsizlikler üzerine kurulmuştur (Özkazanç, 2009, 257). Modern vatandaşlık yaklaşımı konusunda ilk sistemli çalışmayı Marshall yapmıştır. Marshall vatandaşlığın; medeni haklar (18. yüzyıl), siyasal haklar (19. yüzyıl) ve sosyal haklar (20. yüzyıl) olmak üzere üç farklı tarihsel aşamadan geçtiğini savunmuştur. Marshall'ın vatandaşlık vurgusunda, Antik Yunan'dakinin aksine, eşitlik varsayımı en önemli unsurdur. Ona göre eşitlik, toplumun tam üyesi olanlara has bir durumdur ve bu tam üyeler haklar ve görevler bakımından eşittir (Marshall, 1965).

Vatandaşlık kavramı Engle ve Ocho'a'ya (1988) göre, bir devlet veya millet tarafından bireye atfedilen içinde hakları ve sorumlulukları barındıran yasal bir statüdür. Yirminci yüzyılda yaygın kabul gören bu vatandaşlık statüsü, ulus-devlet içinde yaşayan bireylerin belli haklarını hukuken güvenceye alırken, bir yandan da bireyleri disiplin ve kayıt altına alarak onları sınırlandırmıştır.

Delanty (1997, 288) vatandaşlığı; haklar, vazifeler, katılım ve kimlik olmak üzere dört boyut açısından tartışmaktadır. Ona göre, bu boyutlardan her biri ayrı ayrı 'liberalizm', 'muhafazakârlık', 'demokratik radikalizm' ve 'komüniteryanizm'in teorik ve ideolojik gelenekleri ile yakından örtüşmektedir. Bu boyutları içeren vatandaşlığın resmi ve asli olmak üzere iki boyutu daha vardır. Vatandaşlığın dört boyutu (haklar, vazifeler, katılım, kimlik) ile resmi ve asli boyutları biraraya getirildiğinde dört vatandaşlık modeli ortaya çıkmaktadır. Bunlardan liberal ve tutucu (muhafazakâr) modeller, resmi vatandaşlığı teslim ederken; katılımcı (demokratik radikalizm) ve toplulukçu (komüniteryanizm) modeller, asli vatandaşlık içerisinde yer almaktadır. Resmi ve asli vatandaşlık boyutları, sivil ve etnik vatandaşlık açısından da ele alınabilir. Sivil vatandaşlık, genel olarak vatandaşın haklarını gözetmekte ve vatandaşa siyasi katılım gücü vermektedir. Etnik vatandaşlık ise, kimlik ve görev kavramları üzerinde durmaktadır. Delanty'nin bu modellemesinde; hak, sorumluluk, katılım ve kimlik vazgeçilmez kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Westheimer ve Kahne (2004) yaptıkları bir çalışmada, kesin bir sınıflandırma olarak değerlendirilmemesi uyarısında bulunarak, üç tip vatandaşlıktan söz etmişlerdir. Bunlar, sorumlu vatandaş, katılımcı vatandaş ve adalet merkezci vatandaşdır. Katılımcı vatandaşlar bir yiyecek kampanyası başlatır, şahsi sorumluluğa sahip vatandaşlar bağışta bulunur, adalet merkezci vatandaşlar da insanların neden aç olduklarını sorgularlar (Westheimer ve Kahne, 2004, 3-5).